

Samtiden 1945

John Scharffenberg

OPPGJØR NÅ

I anelsens mangel
har fyren med hoven sin beste engel.
Henrik Ibsen.

Ennå er langtfra alle norske forhold i 1905 eller under den første verdenskrig 1914—18 klarlagt.

Bør det vare like lenge før hele materialet til Norges historie 1935—45 blir tilgjengelig for historisk forskning og offentlig kritikk?

Den slekt som har gjennomlevd denne tid, har større rett til å få vite hele sannheten enn etterslekten.

Vi bør kreve oppgjør nå, både innad og utad. En «enighet» som bygger på folkets uvitenhet, er innvortes råtten og gir ingen styrke.

Ved høstens valg av det storting som på folkets vegne skal treffe avgjørelsen av så livsviktige spørsmål som landets økonomiske gjenreisning, forsvarsordning og eventuelle tilslutning til en internasjonal organisasjon, bør velgerne ha full klarhet over skylden for vår nasjonale fornedrelse, over hver eneste ministers og hver eneste stortingsmanns holdning. Valget bør ikke skje i blinde, ti de kommende fire år vil kreve avgjørelser med virkning langt inn i fremtiden.

Mørklegningen var mangfoldige ganger verre 1940—45 enn under tidligere kritiske tider. Almenheten er fantastisk uvitende om viktige forhold, få hadde adgang til regelmessig lesning av utenlandske aviser og bøker, den innenlandske presse, kringkasting og foredragsvirksomhet løy systematisk, og de «illegale» aviser og Londonradioen måtte fortie meget og kunne ikke øve upartisk kritikk.

Av hensyn til stortingsvalget bør regjeringen snarest mulig offentliggjøre en fyldig «hvitbok», og det vil vel snart komme en flom av bøker om disse år.

Viktigst blir de grundige undersøkelser som gjennom

offentlige kommisjoner bør foretas i rettslige former med vitneavhørrelser om regjeringens, Stortingets, de militære og sivile myndigheters forhold, men de vil kreve mange måneder.

I det følgende kan jeg bare streife enkelte av de mange spørsmål som krever åpent svar. Jeg samler dem i fire grupper. Selve krigsførslen går jeg ikke inn på.

A. Overrumplingen 9. april 1940.

Årsakene til forsvarets sammenbrudd 9. april 1940 ligger langt tilbake i tiden og kan ikke drøftes her.

Norge er etter sin beliggenhet og sin natur et land som ville vært lett å forsvare, hvis forsvarsviljen og den utenrikspolitiske innsikt hadde strukket til.

En nøytralitetserklæring uten støtte i moderne utstyrt og tilstrekkelig øvet hær, marine og fly, festningsanlegg, luftvern osv. har ikke større verd enn grenseplakater med påskrift «Adgang forbudt». «Det ville blitt for dyr t». Okkupasjonen ble mange ganger dyrere enn det ville vært å oppruste systematisk. Hitlers maktovertagelse 1933 burde vekket alle demokratiske stater til forståelse av at en ny verdenskrig nærmet seg. Fra 1936 var saken klar. Det er en tarvelig trøst at regjeringene i England og Frankrike var like blinde. Senest burde Münchenoverenskomsten 1938 ha vekket alle mindre stater.

Fra valget i 1933 var arbeiderpartiets representanter den største gruppe, men ikke flertallet i Stortinget, fra 1935 hadde det regjeringsmakten. Forsåvidt hadde arbeiderpartiet hovedansvaret for rikets skjebne, men ikke eneansvaret.

Venstres fører J. L. Mowinkel som bare ville ha et «etiketteforsvar», og hans parti har også sin skyld og bærer vel hovedansvaret for hærordningen av 1933 med dens katastrofale følger.

Fra 1936 oppgav arbeiderpartiet også sin forsvarsnihilisme, og Monsen var langtfra en så dårlig forsvarsminister som han fikk ord for å være.

Høsten 1939 måtte han søke avskjed på grunn av sykdom. Utnevnelsen av oberst Ljungberg til forsvarsminister var sannsynligvis et feilgrep, han hadde langtfra den kraft som Holtfodt viste under den første verdenskrig. Men

selv en sterkere personlighet som forsvarsminister, sannsynligvis helst R u g e, ville neppe kunnet bøte fortidens synder.

Det er ufattelig hvordan K o h t kan skrive: «I virkeligheten var det god grunn til å tro at landet var forholdsvis godt beskyttet mot angrep fra syd» («Norway neutral and invaded» s. 62).

Ennå mer ufattelig er Kohts blindhet i dagene 5. april—8. april 1940.

I det svenske tidsskrift «Nu» ble 3. september og 9. september 1943 offentliggjort de hemmelige rapporter den danske minister i Berlin H e r l u f Z a h l e 4. april, 5. april, 6. april og 8. april 1940 sendte utenriksminister M u n c h om forestående tysk angrep på Danmark og Norge. «Politiken» for 5. mai 1945 offentliggjorde dem likeledes i en inngående redegjørelse for forspillet til overfallet på Danmark.

Den danske marineattaché K j ø l s e n fikk torsdag 4. april opplysninger først av den svenske, deretter av den hollandske marineattaché om det forestående angrep.

Opplysningene stammet fra «absolut paalidelig Kilde indenfor Oberkommando der Wehrmacht». (Etter forlydende har Kjølsen senere i Sverige uttalt at opplysningene var meddelt fordi høye tyske militære ønsket at Danmark og Norge skulle bli varslet og i tide treffe motforanstaltninger; når så angrepet mislyktes, ville de styrte Hitler).

Zahle sendte straks melding til Munch med særlig kurer, han tilføyte i en etterskrift «at det norske Gesandtskab har lignende Meddelelser».

I sin rapport av 8. april opplyste Zahle at transportflåten hadde forlatt Stettin 4. april «med vestlig Kurs over Østersøen». «Denne Meddelelse har jeg givet videre til det norske Gesandtskab, der ikke har nogen Militær- eller Marineattaché.»

Den norske legasjon i Berlin sendte fredag 5. april en advarsel til Koht. Dens ordlyd bør offentliggjøres, hvis den er bevart. Det kom også senere meldinger fra Berlin.

I pressen ble muligheten av et tysk angrep på Norge omtalt torsdag 4. april, således i et telegram fra London til «Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning» (nr. 77 s. 9).

Koht opplyser (l. c. s. 61) at han underrettet de militære myndigheter (hvilke?) om legasjonens telegram. Men han

underrettet ikke regjeringen. En psevdonym norsk forfatter H a r a l d K. J o h a n s e n utgav i 1943 boken «Den norske tragedien». Den er et ensidig og på enkelte punkter urettferdig, men intelligent og godt underbygget angrep på den norske politikk og fortjener et alvorlig studium og en redelig imøtegåelse. Her heter det (s. 52—53): «Den 5. april sände norske ministern i Berlin ett telegram till utrikesministern om att de tyska trupperna i Nordtyskland skulle sändas till Norge. I utrikesdepartementet var det ingen som trodde att telegrammet var riktigt och det förelades aldrig regeringen, utan översändes till de militära myndigheterna».

Burde ikke regjeringen og Stortingets utenrikskomité vært underrettet?

K o h t forsvarer sin skepsis («I felt rather sceptical») med at han tidligere hadde fått liknende advarsler som etter hans mening hadde vist seg å være blind alarm, således i desember 1939. (Fra annet hold er det imidlertid opplyst at en aksjon den gang virkelig var påtenkt, men ble avlyst på grunn av isforholdene.)

Generalstaben fant stillingen så alvorlig at den fredag 5. april tilrådet alminnelig mobilisering av linjen, men den fikk først muntlig svar av Ljungberg, ledsaget av Trygve Lie, 9. april kl. 3,45 med ordre om delvis — såkalt «stille» — mobilisering. (Johansens fremstilling av generalstabens forhold er sannsynligvis uriktig.)

Det var den gang et spent forhold mellom Koht og sendemann Scheel som hadde innanket en avgjørelse av utenriksministeren for regjeringen. Om dette har påvirket Koht, er naturligvis tvilsomt. Kan man søke «troens grunn» i at Koht lot seg berolige av den tyske sendemann i Oslo dr. Bräuer?

Johansen skriver videre (s. 53):

«Utrikesministern blev orolig och hänvände sig till den tyske ministern Bräuer för att höra om telegrammets uppgifter var riktigt. Inför utrikesministern, som också är historieprofessor, förklarade då minister Bräuer att det inte var riktigt. Det kunde han ge sitt hedersord på som diplomat — ja, till och med som akademiker. Det var givetvis naivt av utrikesminister Koht att tro på en dylik försäkran, men detta var knappast utslagsgivande».

Den danske regjering fikk imidlertid mandag ettermiddag

8. april liknende uttalelser av den tyske sendemann von R e n t h e - F i n k. Det er høyst sannsynlig at begge de tyske gesandter har løyet.

Om morgenen mandag 8. april ble «Rio de Janeiro» senket utenfor Lillesand av en (angivelig polsk) undervannsbåt. Den hadde ombord en stor invasjonstyrke, hester m. m. Dette ble kjent i Oslo om formiddagen og offentliggjort i «Dagbladet». Dette burde ha åpnet øynene hos Koht, den øvrige regjering, Stortinget og de militære myndigheter.

I sin bok (s. 63) omtaler Koht dette bare som «en merkelig historie» («a strange story»). Selv b a k e t t e r skjønnte han ikke at det var dødsens alvor!

Straks etterretningen kom, burde miner vært lagt ut i Oslofjorden og alminnelig mobilisering påbudt, men intet ble foretatt.

Hvis det stenografiske referat av det hemmelige stortingsmøte om ettermiddagen 8. april er bevart, bør det offentliggjøres, er det tapt, bør et referat utarbeides etter bevarte private opptegnelser.

Alt tyder på at regjeringen og Stortingets overveiende flertall var slått med blindhet til langt på natten til 9. april.

I det militære samfunn ble det om kvelden holdt et foredrag om maten gjennom tidene.

Generalstabens offiserer fikk beskjed om at de kunne gå hjem og møte om formiddagen 9. april. Stortingets vise-president Magnus Nilsen var i et møte i Nobelstiftelsen i Stockholm, Hambro hadde 6. april sagt at han kunne reise.

Kommanderende general Laake hadde forberedt festmiddag på sin 65-årsdag 9. april, han ble om morgenen truffet intetanende og sivilkledd ved Strømmen jernbanestasjon.

Således ble Norge i morgentimene 9. april «tatt på sengen», som en militærkronikør sa i den svenske kringkasting.

Hvis den tyske flåtes ankomst til Oslo ikke var blitt sinket et par timer ved senkningen av «Blücher» ved Oskarsborg, ville sannsynligvis konge, regjering og storting blitt overasket på samme vis som myndighetene i Kjøbenhavn.

At de fikk reist vekk med toget kl. 7 eller med bil, har utelukkende Hambro æren for. Regjeringen satt rådvill i utenriksdepartementet, da Hambro kom dit visstnok litt før kl. 5, han opplyste at han allerede hadde varslet Stortingets

medlemmer og rådet til at kongen og regjeringen måtte reise til Hamar.

Koht opplyser (s. 77) at regjeringen «nølte litt» («hesitated a little»), men sluttet seg til forslaget.

Som en nødvendig forutsetning for hærordningen av 1933 fremholdt kommanderende general Laake «en forutseende utenriksledelse». 8. april 1940 så utenriksminister Koht ikke engang 12 timer fram.

For bedømmelsen av den folkerettslige side ved Tysklands angrep er det et overordentlig viktig spørsmål om England samtidig forberedte ikke bare den 8. april notifiserte nøytralitetskretnende mineutlegning i norsk territorialfarvann, men en i n v a s j o n i N o r g e med besettelse av baser på vestkysten, navnlig ved Bergen og Stavanger. Dette har ikke bare tyskerne påstått, men også svenske militære, både i et militært tidsskrift og i kringkastingen. Det gjelder især den såkalte *S t r a t f o r c e p l a n*.

J o h a n s e n går ut fra at en engelsk invasjonsflåte var underveis. Hans kilder har ikke vært meg tilgjengelige, og det ville føre for langt her å gjengi hans fremstilling.

De tyske invasjonsplaner forelå fullt utarbeidet allerede i begynnelsen av mars 1940. Jeg har sett en avskrift av en utvilsomt autentisk forholdsordre for eskadren til Oslofjorden, — den skal angivelig være funnet blant papirer som fløt opp fra «Blücher». Ordren var datert 9. mars 1940 og inneholdt nøyaktige oppgaver over de deltagende skip, deres bemanning osv. Den skulle utføres på den Xte dag, — det skjedde nøyaktig en måned senere.

En så stor ekspedisjon hadde selvfølgelig krevet månedlange forberedelser. Derfor kan Berlinlegasjonens tidligere meddelelser godt ha vært riktige, omenn forhastede.

B. Kapitulasjon eller krig?

Den militære stilling 9. april 1940 var fortvilet, nærmest håpløs. Ikke bare blindheten i dagene 5. april til 8. april, men også fortidens synder (bl. a. mobiliseringsvanskelighetene, mangelen av tilstrekkelig flyvåpen, luftvern, tanks og antitankskyts, offiserenes og soldatenes dårlige øvelse m.m.m.) straffet seg. Derfor er det helt forklarlig at regje-

ringen, Stortinget og de øverste militære myndigheter overveiet kapitulasjon.

Men Johansen har atskillig rett i sin bitende kritikk av at det varte helt til ca. kl. 20 onsdag 10. april før den politiske avgjørelse falt. Først torsdag morgen 11. april fikk overkommandoen definitivt beskjed om at krigstilstand var inntrådt.

Skulle det bli krig, ble kostbar tid spilt, med stor uklarhet hos befal og soldater om og hvor de skulle møte fram.

På innkallelene var torsdag 11. april satt som mobiliseringsdag, og mot generalstabsjefens protest var det bare «stille» mobilisering uten oppslag av plakater og kringkasting.

Regjeringen avviste det tyske ultimatum 9. april ca. kl. 4,30, men erklærte ikke krig. Koht forbød om formiddagen de norske tropper mellom Oslo og Hamar å skyte først.

Etter en telefonmelding fra Oslo om at Bräuer ønsket ny forhandling oppnevnte Stortinget i sitt møte på Elverum om kvelden Koht og stortingsmennene Lykke, Mowinckel og Sundby som forhandlingsdelegasjon, og disse planla å reise sørover natt til 10. april. Men om kvelden kom det nytt bud fra Oslo om at Bräuer ønsket å komme til foretrede for kongen for å drøfte visse forslag.

Møtet fant sted på Elverum 10. april fra kl. 15, først bare mellom kongen og Bräuer, deretter var etter kongens forlangende også Koht til stede.

Bräuer skjerpet nå kravene, navnlig fordret den tyske regjering at kongen skulle utnevne Quisling til regjeringssjef og til statsråder de menn han 9. april hadde kunngjort som sin regjering, dog muligens utfyllt med noen få andre. (Senere «minister» Prytz har i offentlig foredrag i november 1941 opplyst at Quisling før han dannet sin «regjering» hadde fått tilsagn om at den ville bli anerkjent av Tyskland *de jure*.)

Kongen erklærte at han ikke kunne utnevne noen regjering som ikke hadde tillit hos det norske folk, og ved flere valg var det fullstendig klargjort at det hadde Quisling ikke. Koht opplyste «at regjeringen Nygaardsvold hadde erklært seg fullt villig til å gå av, og han spurte om den tyske regjering ville kunne tenke seg dannet en vennskapelig regjering som kunne samarbeide med Tyskland av andre personer enn

de som nå var nevnt. Sendemannen sa at spørsmålet om hvilke menn som skulle sitte i regjeringen sammen med Quisling måtte kunne la seg drøfte, men det var besluttet av Føreren at Quisling måtte være den mann som skulle stå i spissen for regjeringen» (Ny norsk hvitbok, s. 5—6).

Koht var her utvilsomt inne på kapitulasjonslinjen.

Kongen sa at han måtte forelegge saken for sin lovlige regjering før det endelige svar. Det ble bestemt at Bräuer skulle få svar, når han var kommet til Eidsvoll.

Før Bräuer reiste fra Elverum, hadde han også en kort samtale med den av Stortinget valgte delegasjon, uten resultat. Men før dette møte talte kongen med delegasjonen. Denne samtale er visstnok lite kjent. Den refereres her etter en interessant avhandling av dr. Arne Bjørnberg (Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga Föreningen i Uppsala XII, festskrift til professor Brusewitz, 1941, s. 388—389):

«Innan Mowinckel, Lykke och Sundby träffade Bräuer, kallade konungen dessa tre till sig och meddelade dem de tyska kraven. Han sade sig därvid vara fullt medveten om de olyckor och umbäranden, som hotade norska folket, och förklarade att regeringen finge fatta sitt beslut utan hänsyn till hans person. Men skulle regeringen komma till det resultat att hänsyn till landet krävde att man böjde sig för de tyska kraven, kunde konungen dock icke medverka till en utnämning av en ministär Quisling. Han skulle i så fall abdikera. Han tillade att han allt sedan sin ankomst till Norge för 35 år sedan samvetsgrant eftersträvat folkets bästa under strängt iakttagande av sin ställning som konstitutionell konung. Han kunde icke avsluta denna gärning med att utnämna en ministär Quisling.»

Også fra annet hold vites det med sikkerhet at kongen brukte sitt eneste maktmiddel: eventuell abdikasjon. Dette burde vært nevnt i hvitboken. I møtet med den øvrige regjering på Nybergsund ble det besluttet å avslå det tyske ultimatum. Herom gav Koht Bräuer telefonbeskjed 10. april kl. 20.

Hermed skulle det synes som om valget måtte være truffet, og krig inntrådt.

Men merkelig nok ble det Tyskland som avbrøt den diplomatiske forbindelse og gav den norske legasjon i Berlin reisepass, mens den norske regjering hadde bedt om at den måtte få fortsette. Det er ikke lett å finne den logiske sammenheng.

1050 Sec 4
25064

Også senere var det forhandlingsforsøk, og dette svekket krigførslen.

Aller merkeligst var forhandlingene i mai—juni om en deling av Norge i en okkupert og en ikke okkupert sone, med svensk besettelse av Narvikområdet som grensefelt. Den svenske regjering deltok i forhandlingene, sist ved et møte i Luleå 3. juni mellom Koht og den svenske utenriksminister Günther. Tyskerne synes tidligere å ha villet gå inn på forslaget, men gav ikke noe endelig svar. Dette var en ulykksalig tanke som ville gitt den norske regjering samme avhengige stilling som Vichyregjeringen og skadet forholdet til England. Utfallet ble heldigvis at kongen og regjeringen 7. juni reiste til England, — Koht først dagen etter.

Var det ikke plass i de engelske krigsskip til å medta alle offiserer og soldater som frivillig ville være med? Det ville vært en logisk følge av at krigstilstanden skulle fortsette. Men helt fra 9. april var det liten klarhet og sammenheng i norsk politikk, og det svekket intensiteten i krigførslen. Det er ydmykende at valget ble avgjort på spørsmålet Quisling og ikke på øyeblikkelig avvisning av det tyske ultimatum. Men skylden ligger langt tilbake i norsk forsvarspolitik, norsk parlamentarisme og norsk mentalitet.

C. Forholdet til Sverige og Danmark.

Forsømmelsen av forsvaret var først og fremst en synd mot Norge selv, men også mot Sverige og Danmark. En tysk okkupasjon av Norge måtte nødvendigvis føre til en okkupasjon av Danmark, og det er langtfra sikkert at Tyskland ville ha foretatt en okkupasjon bare av Danmark hvis det ikke også siktet på Norge. En okkupasjon av Norge var langt viktigere som basis for et angrep på England enn en isolert okkupasjon av Danmark, fordi det er så få gode havner på Jyllands vestkyst.

Men okkupasjonen av Norge skadet også i høy grad Sverige hvis forbindelser vestover derved ble avskåret.

Min personlige overbevisning er at Norge ved en alvorlig opprustning senest fra 1936 hadde kunnet hevde sin nøytralitet overfor både England og Tyskland, og at Danmark da sannsynligvis hadde sluppet fri.

At Sverige fikk være i fred, skyldtes til en viss grad dets opprustning og muligens også at Russland som til 22. juni 1941 ennå hadde sin pakt med Tyskland, motsatte seg en tysk invasjon i Sverige, fordi Tyskland da ville blitt overmektig i Østersjøen.

Denne Norges forsyndelse mot Sverige er så stor at den oppveier atskillig av de ankeposter vi mener å ha mot Sverige (sanitetstroppene til Narvik, permittenttogene og «hesteskotrafikken» Trøndelagen—Narvik). Vi føler oss ikke overbevist av de gjentatte svenske dementier i Narvikspørsmålet, og det bør dokumenteres at Sverige virkelig ville risikert et tysk angrep hvis det hadde avslått kravene om permittenttrafikken.

Personlig er jeg en bestemt tilhenger av et godt forhold og et vidtgående samarbeid mellom Norge og Sverige, men først må vi kreve full klarhet over alle forhold. P a p i r e n e på b o r d e t !

D. Riksrådsforhandlingene juni og september 1940.

Gjennom kringkastingen forkynte Quisling allerede om ettermiddagen 9. april at han hadde overtatt regjeringmakten. Han hadde, som nevnt, forut fått tysk tilsagn om anerkjennelse de jure, og intet tenkende menneske vil tro at dette spørsmål først samme dag var blitt drøftet med Hitler. Den tyske legasjon i Oslo hadde imidlertid på forhånd rede på hvor svak hans stilling i det norske folk var.

Historikeren dosent dr. Ulrich Noack som lenge hadde oppholdt seg i Norge og er gift med en norsk dame, skrev i et memorandum, datert 20. mai 1940, at den avvisende holdning overfor Quislings person «alltid var så notorisk at det tyske gesandtskap alt fra desember [1939] stadig hadde innberettet om og advart for ham».

Sannsynligvis hadde den tyske regjering regnet med at Norge 9. april straks skulle bøyet seg for dens ultimatum på samme måte som Danmark, og i så fall ville den formodentlig latt regjeringen Nygaardsvold fortsette inntil videre i likhet med Staunings regjering. Men da regjeringen ved den første forhandling i morgentimene avslø kravene og sammen med kongen og Stortinget forlot Oslo, billiget tyskerne

dannelsen av Quislings regjering. I en telefonsamtale om ettermiddagen 9. april med Hitler og Ribbentrop fikk dr. Bräuer pålegg om å kreve at kongen skulle utnevne Quisling og hans statsråder som sin regjering. De håpet at Norge skulle kapitulere når statsmaktene hadde fått full klarhet over stillingens håpløshet, og de ønsket at Norge fremdeles skulle ha en formelt lovlig norsk regjering. Ved forhandlingene i Elverum om ettermiddagen 10. april fikk dr. Bräuer det visstnok helt riktige inntrykk at Quisling var hovedhindringen for en kapitulasjon, og han må antas å ha fremholdt denne oppfatning i Berlin.

Snart ble det tydelig i Oslo at tyskerne ikke ubetinget støttet Quisling, således godkjente de ikke hans avskjedigelse av politimester Welhaven og finansrådmann Hartmann.

Dr. Bräuer tilkalte 11. april Berggrav til en samtale, og biskopen tok del i de forhandlinger som førte til opprettelsen av administrasjonsrådet. Tanken om at Høyesterett skulle oppnevne dette, ble først fremsatt av høyesterettsdommer Johan Rivertz. Fredag 12. april holdtes et møte om dette spørsmål av flere fremtredende menn. Opprinnelig var det meningen at høyesterettsjustitiarius Paal Berg lørdag 13. april med tyskernes tillatelse skulle reise i bil til Kongen for å forelegge saken, men reisen ble forhindret. Søndag 14. april meddelte Berggrav i kringkastingen at en ordning ville komme. Tyskerne ville ikke godkjenne Thagaard som medlem av administrasjonsrådet, men blanded seg ellers ikke inn i valget. Mandag ettermiddag 15. april foregikk oppnevningen på et møte i Vitenskapsakademiet. For å redde Quislings ansikt måtte Paal Berg rette en takk til ham, og han fikk i oppdrag å lede demobiliseringen. Dette forhold bidrog sannsynligvis til at opprettelsen av administrasjonsrådet fra først av ble møtt med kulde av regjeringen. Men hvordan hadde den da tenkt seg administrasjonen ordnet i de okkuperte landsdeler?

Hvis administrasjonsrådet ikke var opprettet, ville Quislingstyret blitt sittende, og Quisling ville ha fått den stilling han siktet på som Norges redningsmann fra kaos.

Administrasjonsrådet varetok Norges interesser så langt det stod i menneskelig makt, og det har langtfra fått den takk det fortjener. Det hevet ikke noen lønn for sitt arbeid.

Etter at kongen og regjeringen hadde forlatt landet og hele Norge var okkupert, var en utvidelse av administrasjonsrådet påkrevet, arbeidet var for stort for dets syv medlemmer, dessuten burde arbeiderne være representert. Tyskerne ville imidlertid nytte høvet til å erklære kongen og regjeringen avsatt. Reichskommissar Terboven krevet i et ultimatum torsdag 13. juni Stortinget sammenkalt til et møte på Eidsvoll¹ hvor det skulle tilbakekalle Elverumsfullmakten, avsette kongen og regjeringen og inndra mandatene for de tingmenn som hadde forlatt landet. Stortinget skulle oppnevne et riksråd og gi det fullmakt til å utøve kongens, regjeringens og Stortingets myndighet, så lenge krigen varte. Stortingsvalg skulle holdes senest seks måneder etter fredsslutningen, og Norge skulle fremdeles være et kongerike. Det norske flagg skulle heises på Stortinget, Terboven skulle tre tilbake som Reichskommissar og gå over til å være en slags gesandt i Norge.

Forhandlingene om dette ultimatum begynte 14. juni med dr. Delbrügge som tysk hovedforhandler og Stortingets presidentskap, medlemmer av administrasjonsrådet, biskop Berggrav og representanter for næringslivet og arbeidernes faglige landsorganisasjon som forhandlere på norsk side. Fra tysk side ble det truet med at all vernepliktig norsk ungdom kunne bli sendt til Tyskland.

Høyesterett ble underhånden spurt om det statsrettslige grunnlag for en avsettelse av kongen, den svarte lørdag 15. juni at Stortinget ikke hadde sådan myndighet. Som forhandlingskomité ble oppnevnt Paal Berg, Berggrav og administrasjonsrådets medlem sorenskriver Harbek; dens mandat gikk ut på at den kunne forhandle om en utvidelse av administrasjonsrådet, under den forutsetning at kongen og regjeringen ikke skulle avsettes. Etter Bergs krav underskrev alle mandatet i denne form. (Jeg så dette dokument i original 16. juni hos Berg og senere i fotografi hos Berggrav.)

¹ Dette stedsvalg har en kuriøs forhistorie. Da regjeringsadvokat Kristen Johansen hørte om planen, sa han spydig til Ellef Ringnes at Stortinget burde møte i Eidsvollsbygningen. Ringnes tok det for alvor og foreslo dette møtestedet. Da jeg hørte dette fredag 14. juni, sa jeg: «Heller skal Eidsvollsbygningen brenne.» Tyskerne forstod senere sitt feilgrep.

Tyskerne nektet å forhandle på dette grunnlag og krevet Terbovens ultimatum godkjent senest mandag 17. juni. De tre forhandlere nedla derfor 16. juni sitt mandat. Forhandlingene førtes deretter med Stortingets presidentskap, egenmektig supplert med Lykke som representant for høyre i Hambros sted. Lykke kom til Oslo 16. juni.

Om kvelden mandag 17. juni ble forhandlingene brutt. Advokat J. B. Hjort fikk imidlertid beskjed av dr. Delbrügge om at han kunne treffes i Grand hotell til midnatt for gjenopptagelse av forhandlingene, og Hjort meddelte dette til administrasjonsrådets formann fylkesmann Christensen. Mot direktør Jahns råd gikk Christensen til Delbrügge og kapitulerte natt til 18. juni. Presidentskapet kapitulerte også, men skulle først få oppfordre kongen til å abdisere så Stortinget slapp å avsette ham. Tyskerne følte seg imidlertid ikke trygge for hvordan det ville gå hvis kongen nektet, og de avtvang derfor presidentskapet følgende erklæring som ble overrakt 18. juni kl. 14,45:

Tillegserklæring.

I tillegg til vårt forslag av 17. juni 1940 erklærer vi:

Skulle kongen ikke innen 14 dager ha etterkommet vår henvendelse, forplikter vi oss til å søke utvirket stortingsvedtak for kongehusets tilbaketreden.

Oslo 18. juni 1940.

Magnus Nilssen; Gabriel Moseid. Per Thorsvik.
Neri Valen. Ivar Lykke.

For en skånsom bedømmelse av dette dokument må man huske Frankrikes sammenbrudd og de tyske trusler. Selv enkelte av våre beste menn mistet dengang motet og regnet med Tysklands seier.

Samtidig vedtok presidentskapet en bønnskrivelse til Hitler om at prins Harald etter freden skulle bli konge i Norge (mer herom senere).

Presidentskapet skulle så utarbeide skrivelsen til kongen, dets første utkast av 22. juni 1940 var forsåvidt anstendig som det tydelig gav uttrykk for at presidentskapet

handlet under tvang. Det bør selvfølgelig offentliggjøres i sin helhet, men er for langt til å gjengis her. Frankrikes kapitulasjon ble uttrykkelig nevnt. Et avsnitt hitsettes:

«Vi har under forhandlingene gjort det ytterste for å beholde vårt folkevalgte kongehus. Alle som har deltatt i våre rådslagninger, derunder alle representanter for de 4 store partier, har enstemmig sluttet opp om denne linje, både fordi vi var oppfylt av takknemlighet overfor Kongen og hans hus og fordi vi mente denne linje best vilde sikre vår forfatning og landets fremtid. Når vi — da det ikke lyktes oss å få dette krav gjennomført — allikevel har funnet å måtte gå med på denne ordning som ovenfor nevnt, er dette skjedd fordi vi anså det nødvendig for å unngå uoverskuelige følger av den art at vi mente det var uforsvarlig å bringe dem over land og folk, og som vilde bli avgjørende for landets fremtid.» osv.

Tyskerne forbød imidlertid at skrivelsen fikk denne form. I den endelige, senere offentliggjorte skrivelse til kongen av 27. juni 1940 fikk presidentskapet bare lov til å innskyte ordene «så smertelig det enn føles i norske sinn».

Presidentskapet hadde ikke noen bemyndigelse av Stortinget til dette skritt, ennsi fra det norske folk hvis representant Stortinget er.

Kongens verdige avslag av 3. juli 1940 vakte alminnelig glede. Tyskerne forbød det offentliggjort!

Lykke skrev i midten av juli til dr. Delbrügge at kravet om avsettelse av kongen hadde vakt slik sorg og harme i folket at det neppe ville være mulig å få Stortinget til å gjøre et slikt vedtak. Han bad derfor Delbrügge bruke sin innflytelse til å oppnå enten at spørsmålet om kongehusets stilling skulle utstå til fredsslutningen, eller at der Führer allerede nå ville love at prins Harald etter freden skulle bli konge i Norge med kronprins Olav som regent til prinsen var myndig.

Dette alternativ røper en fantastisk naivitet hos en mann som hadde vært stats- og utenriksminister. Det forutsatte:

1. at kongehuset ville utlevere prinsen etter farfarens avsettelse og farens utelukkelse fra tronfølgen,
2. at tyskerne ville godta kronprins Olav som regent,
3. at man kunne stole på et løfte av Hitler som knapt et år etter ikkeangrepspakten med Danmark okkuperte landet. Kongen avviste bestemt prins Haralds kandidatur.

Uvisst av hvilken grunn lot tyskerne spørsmålet hvile helt til begynnelsen av september da Stortingets kontor fikk ordre om å innkalle representantene. De fikk bare holde møter i sine partigrupper, ikke fellesmøte. Presidentskapets medlemmer strevet hver innen sitt parti for å oppfylle løftet av 18. juni. Etter rotete forhandlinger forpliktet 92 av de frammøtte 140 representanter seg til å stemme for suspensjon, ikke avsettelse av kongen. De senere forhandlinger om oppnevningen og fornyelsen av riksrådet skal jeg ikke gå inn på, — de bør offentliggjøres i sin helhet.

Terboven avbrøt forhandlingene etter en skrivelse fra presidentskapet av 18. september. Deretter erklærte han i sin løgnaktige tale av 25. september kongen og regjeringen avsatt, Stortinget oppløst, alle andre partier enn N. S. forbudt, og han utnevnte de «kommissariske» statsråder.

Noe stortingsvedtak om avsettelse av kongen og regjeringen ble aldri fattet. En navneliste over de 92 bør offentliggjøres, så velgerne får anledning til å avgjøre om de vil gjenvelge dem.

Hadde tyskerne fått sin vilje igjennom, ville det blitt umulig å danne en enig hjemmefront. Noen ville da ha ansett det av Stortinget valgte riksråd som landets lovlige regjering, andre ville blitt trofast mot kongen. Stortingets presidentskap og de 92 representanter hadde ingen sikkerhet for at folkets flertall ville vært enig i en suspensjon av kongen.

Kongen og Høyesterett hevdet grunnlovens ånd og folkeviljen.

Unnfallenheten skyldtes de tyske trusler og overbevisningen om Tysklands seier. Men i fare skal karakteren vise seg. Selv om Tyskland hadde seiret, ville et slikt vedtak vært en skamlett på Stortingets ære.

Heldigvis regnet de 92 feil, lykken var bedre enn forstanden hos dette Norges «rumpparlament».

Johan Scharffenberg.

Samtiden 1945.

VELKOMSTTALE TIL DIDRIK ARUP SEIP

Kjære Didrik Seip.

Da vi satt sammen som fanger ute på Grini, fikk du en dag sendt fra dikterpresten i Danmark Kaj Munk en bok med innskriften Til professor Seip i NORGE, — vårt lands navn var skrevet med bare store bokstaver, — og nede på siden stod det: Apostlenes Gjerninger 5.41. Slår man etter dette sted i Det nye testamente, finner man at det forteller om noen av apostlene som langt om lenge slapp ut fra fengsel og straff, «glade fordi de var blitt akttet verdige til å forhånes for det navns skyld». Det var Norges navn Kaj Munk tenkte på, og jeg tror du er glad i dag over at du er blitt akttet verdig til å forhånes for Norges skyld.

Velkommen tilbake til Universitetet, til kolleger og venner og elever, til Oslo, til Norge!

Du har hatt en lang ventetid før du fikk komme tilbake hit. Siste gang jeg så dig, var langfredag 1942; da ble du ført vekk fra Grini og sendt til Tyskland. Det tok fulle tre år før den langfredagen ble fulgt av en påskemorgen for deg og dine: Først den 9. april 1945 — en trist dato, som da ble vendt til glede — satte du foten på nordisk grunn, og i dag, da det stunder mot 17. mai og pinsesolen snart skal danse, er du endelig hjemme, og ser for deg et befriet land og lykkelige landsmenn.

Den gang da vårt fakultets fremste mann, Magnus Olsen, foreslo deg valgt til Universitetets rektor, gav han sin begrunnelse i de enkle ord: Seip stoler vi på; han er en klippe. — Og de ordene har sannet seg.

Sommeren 1940, da du satt i Administrasjonsrådet, var der adskillige framstående menn som undertegnet den sørgelige adresse til kongen om å tre tilbake: du var en av dem som stod kraftig imot. I de dagene gikk det nettopp slik